

Det «lille hamskiftet» i norsk militærhistorie

Den indre sikkerhetsberedskapen i mellomkrigstiden – og alle de andre temaene i norsk forsvarshistorie

ROLF HOBSON

rolf.hobson@ifs.mil.no

TOM KRISTIENSEN

tom.kristiansen@ifs.mil.no

NILS IVAR AGØYS utfall mot det korte underkapittelet «Politisk polarisering og den indre fare» i vårt bind av *Norsk forsvarshistorie* gir oss anledning til å drøfte spørsmålet i full bredde (Agøy 2002). Han reiser tvil om hvorvidt vår oversiktsframstilling er kildebasert eller forholder seg til eksisterende forskning. Selvfølgelig er den og gjør den det. Vår bok er en syntese som sammenfatter forskningen på langt flere enn dette militært sett perifere feltet. Temaet «Forsvaret og den indre fiende» er ikke bagatellisert, men satt i sammenheng med langt mer sentrale temaer i Forsvarets historie – temaer som enkeltstudiene om Forsvaret og den indre sikkerhet har utelatt. Det er ikke slik at de representerer en forskningsfront vi har ignorert. Vi har tatt deres konklusjoner opp til vurdering i lys av andre temaer og et bredere litteratur- og kildetilfang. Men vi har altså ikke funnet å kunne overta påstander og konklusjoner som ikke er tilstrekkelig sannsynliggjort i tidligere forskning.

Noen av disse framstillingene gir etter vårt syn temaet en overdreven betydning. Ja, man skulle tro at Forsvarets historie

fra 1900 til annen verdenskrig først og fremst dreide seg om forholdet til arbeiderbevegelsen. Dette er en altfor snever tolkningsramme hvis man ikke samtidig ser temaet i lys av den totale krigens tidsalder, folkeretten, våpenteknologisk og økonomisk utvikling i industrialiseringens kjølvann, spenningen mellom liberale og totalitære stater og bevegelser – for bare å nevne noen sentrale fenomener Forsvaret vitterlig måtte forholde seg til. Det er derfor på tide at gehalten i de mange påstandene om Forsvaret og den indre sikkerhet som er blitt fremmet gjennom mer enn 25 år, tas opp til vurdering.

Siden angrepet på oss er såpass fundamentalt, er vi innledningsvis nødt til å redegjøre for intensjoner og faglig bakgrunn for vår tilnærming ettersom vi nærmest beskyldes for å drive historieforfalskning i Maktas tjeneste, samtidig som vi skal ha levert et elendig håndverk. Når Agøy først har tillatt seg disse konspirasjonsteoriene, den platte raljeringen og nedlatende, belærende tonen, må han akseptere at vi presenterer de faglige perspektivene og de temaene han har utelatt.

Vi tror imidlertid at samfunnsvitere i sin alminnelighet vil ha interesse av å bli presentert for den såkalte «War and Society»-skolen, en vital historisk disiplin som nærmest er ukjent i Skandinavia. Det er perspektiver fra den aktuelle internasjonale forskningsfronten som har strukturert vår oversiktsframstilling, herunder også vår vurdering av det temaet som her debatteres.

Vi kan i denne innledningen ikke unnlate å nevne fenomenet «vendetta-innlegg» og spørsmålet om minstekravene til faglig redelighet og kvalitet som Agøys utfall reiser. Vår bok (eller snarere fire sider tekst i et underkapittel) er den fjerde som i løpet av det siste året er blitt utsatt for en tilsvarende forvridt kritikk, gjenomsyret av petitesser og signifikante utelatelser.¹ Det eneste ofrene synes å ha til felles, er at vi i deler av våre framstillinger har kommet i skade for å trække inn på noe Agøy betrakter som sin eksklusive teig. Vi mener Agøys «lille hamskifte» i norsk forsvarshistorie – oppløsningen av en overordnet dialog til fordel for et gnedrende teigforsvar – er til skade for den faglige debatt. Vi ser ingen grunn til å la én person fritta seg selv fra elementære faglige krav og vil derfor ikke unnlate å påtale det når det først er etablert et så tydelig mønster.

Artikkelens del I starter med alt det Agøy har utelatt i sitt vendetta-innlegg: en presentasjon av «War and Society»-skolen, de faglige intensjonene bak verket *Norsk forsvarshistorie* og de temaene vi behandler i vårt bind. Den fortsetter med en drøftelse av de viktigste argumentene som har vært fremmet i forskningen for å begrunne betydningen av temaet «Forsvaret og den indre fienden». Del II går så mer detaljert inn på to kjerneområder, spørsmålet om de indre sikkerhetsstyrkenes reelle størrelse og deres operative kapasitet.

I

Militærhistorie er en disiplin uten sterk forankring i norske samfunnsvitenskaper. Historiefaget er kanskje i sterkere grad enn det liker å innrømme involvert i å reproducere nasjonal selvforståelse. Den store fortellingen om den lange marsjen fra fattig bondesamfunn til industrialisert demokrati, slik den ble karikert i Dag Solstads *Roman 1987* (s. 175–77), er fortsatt et sterkt referansepunkt i akademiske miljøer. Og det fredelige ved denne utviklingen, i hvert fall i moderne tid, er et faktum som gir berettiget grunn til stolthet. Det er imidlertid fristende fra dette utgangspunktet å tolke den norske historien som en *Sonderweg*, en særegen fredsmarsj mot en stadig mer fullkommen samfunnsform. Krigene har kommet utenfra, og den samfunnsutviklingen som på kontinentet produserte industrialiserte folkekriger og voldsregimer, blir lett sett på som vesensforskjellig fra den skandinaviske. I tillegg kommer at småstater har en naturlig trang til å betone de militaristiske aspektene ved stormaktenes utenrikspolitikk, snarere enn å se i hvilken grad de selv er vevet inn i et statssystem som både tilbyr en relativ grad av sikkerhet og representerer en relativ fare for å bli trukket inn i konflikter.

Komparasjon har følgelig ikke stått sterkt i historieforskningen, selv om underdisipliner som for eksempel økonomisk, sosial- og middelalderhistorie selvfølgelig utveksler impulser med miljøer i andre land. Det er dog et faktum at en svært høy andel av norske historikere utelukkende beskjefter seg med norsk historie. Inntil nylig har det stått svært dårlig til med kompetansen innenfor europeisk historie – en situasjon som ville mer enn forundret Halvdan Koht. Internasjonal historie har vært en vekstbransje, men den har vært nesten utelukkende orientert

mot tiden etter 1945. Noe forskning har foregått på feltet norsk militærhistorie. Den fagmilitære historieskrivingen har dessverre hatt et snevert, innadskuende etatsperspektiv. En del gode hovedfagsoppgaver og doktoravhandlinger er blitt produsert. Men det nasjonale perspektivet har vært dominerende, og få impulser har blitt hentet inn gjennom sammenlikning med andre land – eller andre forskningstradisjoner.

Konsekvensen av disse tendensene for undervisning, forskning og stillingsbesetninger ved universiteter og høyskoler har vært svært tydelige for behandlingen av sentrale temaer i europeisk historie i perioden 1789–1945. Solstads student ville hørt – som vi hørte noe senere, og slik dagens studenter kanskje fortsatt hører – forelesningsrekker som behandlet den franske revolusjonen, men ikke revolusjonskrigene; som hoppet elegant over årene 1914–18 og 1939–45; der allianse-dannelser og rustningskappløp knapt nok ble nevnt, og der den totale krigen og Holocaust var lite påaktede begreper.

En del av denne utviklingen kan tilskrives et forståelig ønske om å komme bort fra gammeldags diplomatihistorie, «konger og kriger» og et angivelig eurosentrisk perspektiv. Men følgen er blitt at norske historikere i stor grad har oversett framveksten de siste tretti årene av en meget vital historisk underdisiplin. Ved tyske, britiske og amerikanske universiteter er de såkalte «War and Society Studies», eller *Militär-geschichte* sterkt representert. De har sine faglige tyngdepunkter i flere internasjonale tidsskrifter og i et utall av monografier og oversiktsserier. Ingen av disse bøkene har noen gang vært anmeldt i *Historisk tidsskrift*. Med unntak av undertegnede spedte forsøk i undervisning og publikasjoner har denne underdisiplinen heller ikke blitt presentert for

norske lesere eller studenter – selv om reaksjonene fra den siste gruppen tydelig viser at etterspørselen er langt større enn tilbudet ved de akademiske lærestedene (Hobson & Kristiansen 1995).

I korthet har den moderne militærhistorien, i motsetning til den mer snevre, tradisjonelle krigshistorien, konsentrert seg om sammenhengen mellom samfunnsendringer og endringer i internasjonale konfliktmønstre. Det sentrale temaet for den perioden vi behandler er derfor etter vår oppfatning spørsmålet om hvor den totale krigen kom fra, det fenomenet som mer enn noe annet preget første halvpart av det 20. århundre. Etter atombombens oppfinnelse har dette spørsmålet fått eksistensiell betydning for menneskeheten. En vitenskapelig disiplin som beskjeftiger seg med et slikt spørsmål, trenger ikke begrunne ytterligere sin eksistensberettigelse ved siden av for eksempel økonomisk eller sosial historie.

Spørsmålet har ikke noe enkelt svar. Derfor finnes det en fortløpende faglig debatt om sammenhengen mellom europeisk samfunnsutvikling og totaliseringen av krigen.² Men hvis man går nærmere inn i de temaene som må være del av en forklaring, oppdager man straks noen av hovedtemaene fra moderne europeisk historie – hvori opptatt den norske. Den franske revolusjonen markerte ikke bare en demokratisering av innenrikspolitikken (gjennom grunnlov og stemmerett for menn), men også av utenrikspolitikken (gjennom alminnelig verneplikt for menn). Den ubegrensede tilgangen på soldater til revolusjonshæren markerte overgangen fra det gamle regimets begrensede kabinettskriger til den ubegrensede folkekrigen. Trusselen fra Frankrike tvang de øvrige statene i Europa til å etterlikne modellen: Borgeren måtte gis del i statsstyret hvis han skulle kunne utskrives som

patriotisk soldat for å forsvare det. Napoleons erobringskriger vekket den moderne nasjonalismen til live – den sterkeste politiske bevegelsen i Europa gjennom meste-parten av det 19. og 20. århundret, og som er grunnleggende for å forstå offiserkorp-senes tenkemåte og ideologiske preferanser. Hans cesaristiske herredømme skulle dessverre også bli en beundret og etterlik-net modell.

Industrialiseringen på midten av 1800-tallet åpnet for et nytt fenomen i interna-sjonal politikk – rustningskappløpet, som til tider kunne framkalle store internasio-nale endringer som en erstatning for kri-gen, men som i sammenheng med nasjo-nalismen også kunne utløse den, slik det vitterlig skjedde i 1914.³ Industrialise-ringen av folkekriegen, slik man kunne se under den amerikanske borgerkrigen (1861–65) og den fransk-tyske krigen (1870–71), var et forvarsel om den totale krigen som utviklet seg i årene 1914–18. Statens forsøk på en total mobilisering av samfunnets ressurser under denne krigen var en nødvendig forutsetning for mel-lomkrigstidens totalitære bevegelser og diktaturer. Industrielt massedrap på sol-dater var en nødvendig forutsetning for industrielt massedrap på sivile i slike dik-taturer under annen verdenskrig.

Nå finnes det alle mulige avskygninger av forskningstilnæringer innenfor de feltene som er listet opp. Det er ikke de som skal presenteres her. Poenget er snarere at det var med utgangspunkt i en godt etablert og svært fruktbar interna-sjonal forskningstradisjon at Institutt for forsvarsstudier satte seg fore å innhente noe av den tapte tiden og etablere et grunnlag for militærhistorie som histo-risk underdisiplin i Norge. Dette er ikke ment som en undervurdering av de gode arbeidene som er blitt produsert på feltet her til lands. Med et stormannsgalt

begrep kan man kalle fembindsverket *Norsk forsvarshistorie* et forsøk på et hamskifte i forskningen, en første sam-menslåing av teigene – en syntese – ispedd egen forskning der tiden strakk til. Hovedsiktemålet har vært å utvide den tradisjonelle politiske historieskriving med det militærhistoriske elementet som mangler i de fleste akademiske studier. Der det overhodet har vært mulig, har forfatterne forsøkt å utvide perspektivet til økonomiske og sosiale utviklinger, samt å integrere den norske staten i det europeiske statssystemet som skapte mange av de eksterne rammebetingelsene for statens handlingsrom.

Mange av temaene i en slik framstilling gir seg selv og er velkjente i norsk histo-rieskriving. Der det har virket naturlig, har forfatterne hentet inn impulser fra den internasjonale forskningen, ikke minst for å legge et grunnlag for kompa-rasjon med andre land. Vi skriver her om vårt eget bidrag, bind III, og skal ikke ta opp innholdet i de to foregående bindene (Hobson & Kristiansen 2001, heretter referert som NFH III). Vår periode omfat-ter årene 1905 til slutten av felttoget i 1940. Vi vil gjerne presentere en oversikt over noen av de temaene vi har tatt opp over 350 sider.

For tiden 1905–1914: «Forsvarets politiske og militære ledelse», «Synet på Forsvaret i opinion og politikk», «Forsvaret i Nord-Norge videreutvikles», «Nøytraliteten og Norge», «Sjømilitære tiltak 1905–1914», «Krigspolitikk og strategi», «Militariseringen av internasio-nal politikk 1890–1914».

For tiden 1914–1918: «Den totale kri-gen til sjøs: Økonomisk styrkeprøve», «USA og de nordiske statene», «Norge som 'nøytral alliert'», «1914–1916: Britisk press og norsk grensesetting», «Norske ressurser og den totale krigen: Ubåt-

krig og planer for bruk av norsk territorium», «Verdenskrigen og det norske samfunnet», «Krigsøkonomien: Sterk statsmakt, jobbetid og dyrtid», «Den radikaliserede arbeiderbevegelsen og antimilitarismen», «Nordkalotten i brennpunkt: Spionasje, våpentransitt, revolusjonsfrykt, borgerkrig og intervensjon», «Mot en ny trusselforståelse».

For tiden 1918–1936: «Et nytt statsystem formes: Fra Versailles til Locarno», «Norge, Pariskonferansen og Folkeforbundet», «Et grunnskudd for utviklingsoptimismen: Verdenskrigen som kulturelt tidsskille», «Politisk polarisering og den indre fare», «Forsvarskommisjonen av 1920», «Folkeforbundet, nedrustningen og Norge», «Forsvarsaktivisme», «Forsvarsordningene av 1927 og 1933», «Et statssystem utfordres: Fra Locarno til Spania».

For tiden 1936–1940: «Forsvarspolitisk alarm», «Sikkerhet i sentrum», «Forsk på opprustning», «Nordisk forsvarssamarbeid», «Hvilken trussel?», «Et statssystem bryter sammen: Fra Spania til Polen», «Mobilisering og nøytralitetsvakt», «Norge og Vinterkrigen».

For 1940: «9. april: Kaos – sammenbrudd», «Angrepet: Weserübung», «Stormaktene og Norgesspørsmålet», «Felttog og krigsallianse», «Felttoget i perspektiv», «Kunne 9. april vært unngått?»

Vi gjør oppmerksom på at dette kun er et utvalg av overskrifter på kapitler og underkapitler. Alt i alt inneholder boken 55 underkapitler fordelt på 22 kapitler. Det var ikke alle temaer vi kunne behandle i full bredde, eller på grunnlag av egne arkivstudier. Boken er som nevnt en syntese av den foreliggende og egen forskning, den inneholder en bibliografi på rundt 200 titler og åtte sider med kildehenvisninger, og andre måtte dessverre utgå på grunn av plassmangel.

Nå vil leserne av Agøys utfall mot oss kunne se at ikke et eneste av de ovenstående temaene er nevnt – med unntak av «Forsvaret og den indre fienden», et underkapittel som utgjør hele åtte sider i vår bok, fire hvis illustrasjonene utelates. Er dette temaet virkelig så sentralt at det kan isoleres fra de andre og gjøres til gjenstand for en så omfattende kritikk? Er de andre temaene godt behandlet, eller dårlig? Inneholder boken overhodet nye innsikter av verdi for forskningen, og hvis ja, hvordan påvirker disse innsiktene vurderingen av Forsvarets indre sikkerhetsberedskap? Det er slike signifikante utelatelser som reiser tvil om den faglige gehalten i Agøys utfall. Disse utelattene gjør «Forsvaret og den indre fiende» – emnet for hans doktoravhandling – til et sentralt tema, mens petitesseer og konspirasjonsteorier bidrar til å reise tvil om vår kompetanse og motivasjon. Vi beskyldes for å «bagatellisere» det, naturligvis for å gjøre det «mindre belastende for Forsvarets ettermæle» (Agøy 2002:594). Det er altså betydningen av temaet «Forsvaret og den indre fiende» som her står til diskusjon, og vi skal fortsette med å vurdere den i lys av den tilnærmingen som er presentert ovenfor.

Blant alle de temaene som er nevnt over, er det kun «Den radikaliserede arbeiderbevegelsen og antimilitarismen» og «Politisk polarisering og den indre fare» som overhodet forekommer i Agøys avhandling.⁴ Det er selvsagt fullt legitimt og nødvendig å skjære ut et bestemt felt for å kunne gjøre det til gjenstand for forskning. Men det betyr samtidig at man må være varsom med å trekke konklusjoner om betydningen av et avgrenset tema – i dette tilfellet ett som ikke uten videre skiller seg ut fra 54 mulige andre. Det er ikke her spørsmål om den vitenskapelige holdbarheten i behandlingen av utsnittet, men om de argumentene som fremmes for å begrunne

emnets overgripende betydning. Vår påståtte «bagatellisering» forutsetter at temaets betydning er fastslått og alminnelig akseptert. Men det er langt fra tilfellet. Den litteraturen som har tatt det for seg, inneholder enkelte argumenter som etter vårt syn ikke tåler nærmere ettersyn, mens andre er diskutabile.⁵ Vi skal her benytte anledningen til å gå gjennom disse begrunnelsene mer systematisk.

- 1 De indre beredskapstiltakene *svekket den ytre beredskapen* blant annet gjennom oppbevaringsmåten av en del av håndvåpenbeholdningen og gjennom en mobiliseringsordning som det påstås reduserte muligheten for å sette inn landets hele militære kraft mot en ytre fiende. Dette må være den viktigste begrunnelsen for temaets betydning. Påstanden etablerer et norsk *Primat der Innenpolitikk* og fordømmer de militære myndighetene ut fra kriterier de selv satte høyest: På grunn av frykten for den indre fienden sviktet de angivelig sin selvdefinerte, primære oppgave, nemlig å kunne møte en ytre fiende med full styrke. Underforstått ligger det en anklage om at reaksjonære offiserer slapp tyskerne inn i landet, en anklage som tilsynelatende forsterkes av en del offiserers NS-tilknytning.
- 2 *Selve størrelsen på de indre beredskapsstyrkene* viser hvor viktige og hvor effektive de var. Dette er et kjernesporsmål som både forsterker inntrykket av innenrikspolitikkenes primat og viser hvilken fare disse styrkene skal ha representert for arbeiderbevegelsen og demokratiet.
- 3 Den konstitusjonelle *legitimasjonen* for oppbyggingen av et apparat for bruk av militære styrker mot norske borgere skal ha vært tvilsom.
- 4 Tiltakene hadde en politisk *slagside mot venstresiden*.

5 Muligheten for at det indre sikkerhetsapparatet var unndratt politisk kontroll, hvilket reiser spørsmålet om *civil-militære relasjoner*.

Anklagen om at militærledelsen var så besatt av den «indre fiende» at tiltakene svekket den ytre beredskapen på en avgjørende måte, er den alvorligste som kan reises mot den. Det er derfor pussig at vår problematisering av de hovedargumentene som anklagen hviler på, overhodet ikke nevnes i Agøys utfall mot oss. Det mest kjente argumentet baserer seg på et forhold som ble omtalt av Wilhelm Münther Rolfsen i 1945 og N.K. Dahl i 1948 og gjelder reglene for oppbevaring av rifler i hærens depoter (Rolfsen 1945:68; Dahl 1948:56f.). Det var Lars Borgersrud som fortjenstfullt gjenreiste spørsmålet på grunnlag av egne kildestudier på 1970-tallet. Han gjorde det til en hovedforklaring på norske styrkers svake innsats etter den tyske invasjonen. Sin mest eksalterte og fortettede form har imidlertid argumentet funnet i Agøys avhandling. I november 1918 ble det bestemt at faren for voldelig omstyrting av samfunnsordenen gjorde det nødvendig å lagre håndvåpen på en sikrere måte. I den forbindelse hevder Agøy at «[m]ed ett slag skulle hele hæren avvæpnes! Et klarere vitnesbyrd om at den indre trusselen gikk foran den ytre er det knapt mulig å få» (Agøy 1997:117).

Vi hevder, derimot, at magasineringsmåten for håndvåpen ikke representerte noe uoverkommelig problem innenfor den eksisterende forsvarsordning. Et viktig poeng er at mobiliseringssystemet for regulære hæravdelinger forutsatte god tid og ikke var tenkt brukt ved overraskelsesangrep. Følgelig hadde «børsemakerne ved avdelingene ... rikelig med tid til å foreta såpass enkle oppgaver som å frakte slagfjærer fra sikre depoter til fram møte-

stedene og sette dem i geværene. Tross alt kunne slagfjærene til en bataljon rommes i noen små kasser og veide ikke mange kiloene» (NFH III:170). Å kalle dette avvæpning er vanskelig å godta: For det første fordi sikringstiltakene gjaldt utvalgte deler av håndvåpenbeholdningen, for det andre fordi ikke en eneste våpendel eller et eneste våpen var unndratt hærledelsens fulle kontroll. La oss minne om at hæren i hele mellomkrigstiden drev årlig rekrutt opplæring med ordinær utrustning og øvelser i større forband til 1922 og fra 1937. Det som skjedde var at våpnene ved illegal tilegnelse ikke ville ha noen bruksverdi. Dessuten, så lenge bruttorammen for hæren var på mer enn 100 000 mann, og kun linjeoppbudet var satt opp i fred, kan dette ikke ha vært noe stort problem. Det var ikke tilgjengeligheten av håndvåpen som var landvernets største problem, men mangel på offiserer, øvrig materiell og øvelser. Videre må man spørre om ikke nettopp sikringen av hærens våpen mot at de kom på uvedkommendes hender, var en nødvendig forutsetning for den ytre beredskapen. Borgerkrig var det dårligste utgangspunktet for å møte en ytre fiende, hvor usannsynlig en slik utvikling enn kan virke i det norske tilfellet.

Vi vil også understreke et annet vesentlig poeng. Det er gåtefullt hvordan Agøy og andre historikere kan mene at mangelen på småkalibret ildkraft svekket den ytre beredskap. Hæren ble jo satt på prøve i 1940, og alle som tar seg bryet med å studere felttoget i 1940, vil oppdage at det var øvingsstandard og fraværet av tilstrekkelig fly-, artilleri-, luft- og panservernkapasitet som representerte det største problemet, ikke antallet geværmenn uten øvelse (og vi holder da spørsmålet om en krigsforberedt marine og kystartilleri utenfor).

Til tross for disse nokså innlysende innvendingene har argumentet med magasineringen av håndvåpen stadig blitt gjen tatt ukritisk av historikere. Årsaken må jo åpenbart være at det oppgraderer betydningen av temaet «forsvaret og den indre fiende», ja, gjør det til *det* sentrale temaet i mellomkrigstidens forsvarshistorie. Dette går også indirekte fram av Agøys senere overveininger (Agøy 1997:363, 423f.). Oppbevaringen av rifler er det eneste argumentet han fremmer for at det fantes en direkte konflikt mellom ytre og indre beredskap. Men hvis dette argumentet faller, sitter vi igjen med det ubestridelige faktum at (med hans ord): «de hemmelige sikkerhetstiltakene var billige; de krevde ikke kostbare materiellanskaffelser.»⁶ (Hvordan dette skal forstås i forhold til forsvarsledelsens permanente krav om økte bevilgninger til kostbart materiell gjennom hele mellomkrigstiden, får vi ikke noe svar på i den foreliggende litteraturen.) Dermed påvirket de neppe den ytre beredskap i synderlig grad.⁷

Hvis derimot lagringsmåten virkelig innebar at hæren ble avvæpnet i 1918, måtte dette nødvendigvis også få konsekvenser for den indre beredskapen. Det fantes ikke egne sikkerhetsavdelinger, kun et mobiliseringsalternativ for regulære hæravdelinger som skulle brukes i ordens- og sikringsoppdrag. Det er vanskelig å forstå hvordan hæren kunne være avvæpnet samtidig som sikkerhetsstyrkene utgjorde et effektivt og omfattende verktøy i hendene på forsvarsledelsen. Enda mer ubegripelig blir det når Agøy hevder at Sovjetunionen – en av Europas sterkeste og mest moderniserte militærmakter – ble sett på som den «den mest sannsynlige motstander i krig» (Agøy 1997:433). Påstanden om at en «avvæpnet» hær med full konsentrasjon om «indre fiender» samtidig skulle være for-

beredt på å kjempe mot den Røde Hær, er ikke påtrengende logisk.

Det vil si, kanskje hele mobiliseringsordningen var bygget opp rundt «den indre fienden»? Det har vært Lars Borgersruds hovedtese at alternativet «stille» mobilisering, som gjaldt fram til 1940, hindret Norge i å engasjere sitt militære potensial mot *Wehrmacht* (Borgersrud 2000). Det har blitt reist innvendinger mot denne tolkningen av flere enn oss (Fagertun 2001). Vi vil her bare henviser til at vi på grunnlag av egne kildestudier kan dokumentere at mobiliseringen kom på et tidspunkt da man i henhold til en trinnsvis langtidsplan var i ferd med å gjøre avdelingene mobiliseringsklare etter hvert som de fikk den foreskrevne operative standard og det fornødne personell og materiell (NFH III:324). I korthet, debatten omkring mobiliseringen i 1940 – særlig terpingen på regjeringens militære udugelighet – har lagt liten vekt på at *mange avdelinger ikke var mobiliseringsklare* i henhold til de fastlagte prosedyrene 9. april og at mye av mobiliseringspotensialet allerede var tatt ut under nøytralitetsvakten fra september 1939.⁸ Det som kunne mobiliseres på regulært vis, ble forsøkt satt opp, og det var etter vårt syn verken manglende alminnelig mobilisering, «stille» mobilisering eller geværmangel som var hovedårsaken til den svake norske militære innsatsen, men at forsvarsordningen av 1933 ikke var blitt fulgt opp med tilstrekkelige bevilgninger i tide (NFH III:170). Vi innser imidlertid at Lars Borgersrud har et godt poeng når han anklager enkelte ledende offiserer for unnfallenhet og passivitet. Det finnes eksempler på at avdelinger ble mobilisert raskt etter gjeldende ordning – for eksempel IR₃ på Kongsberg – men ikke ble satt i kamp. Dette og liknende eksempler antyder at svakheten ikke var

mobiliseringsordningen *per se*, men den politiske og militære øverste ledelse. Dette er et spørsmål som krever videre undersøkelser. For øvrig vil vi peke på at mobiliseringsordningen fra 1940 faktisk ble videreført uten endringer i 1945.

Når det gjelder vurderingen av omfanget av de indre styrkene, har forskningen hittil ikke sammenholdt plantallene med hærens reelle størrelse. Dette er dessuten vanskelig fordi den norske hæren var en vernepliktsbasert milits nesten uten stående styrker og med svært lite øvelse. I del II av denne artikkel viser vi at de virkelige sikkerhetsstyrkene trolig ikke kan ha vært i nærheten av de tallene som verserer i litteraturen. I tillegg var deres operative kapasiteter begrenset til spredte, defensive oppdrag, noe som må ha svekket deres effektivitet i mer omfattende operasjoner. Historikerne på feltet har imidlertid heller ikke foretatt kvalitetsvurderinger av styrkene og har forutsatt at (de fiktive) tallstørrelsene i planverket også utgjorde et effektivt maktinstrument i forsvarsledelsens hender. Det må bli ren spekulasjon om de kunne blitt brukt som et offensivt instrument for å slå ned arbeiderbevegelsen eller avsette en lovlig valgt regjering. Det er en spekulasjon vi går inn på mot slutten av denne delen. Det som kan drøftes i forhold til den historiske virkeligheten, er hvorvidt styrkenes størrelse eller oppdrag svekket den ytre beredskap. På dette punktet står det klart at verken omfanget av, mobiliseringsordningen for, eller den operative kapasiteten til sikkerhetsstyrkene påvirket den i særlig grad, og disse argumentene for den overordnede betydningen av «den indre fiende» i Forsvarets historie mister mye av sin vekt.

Konklusjonen av de første to punktene er etter vår oppfatning at det ikke fantes noe *Primat der Innenpolitik* i det norske

forsvaret i mellomkrigstiden – i hvert fall ikke i den betydningen at Forsvaret ble strukturert rundt forholdet til arbeiderbevegelsen eller en mer diffus «indre fiende».⁹ Derimot kan man gjerne si at det over statsfinansene ble utøvd et slikt primat så lenge de borgerlige partiene – med flertall på Stortinget – satte budsjettbalansen høyere enn egne forslag til styrking av Forsvaret. Den indre beredskapen kunne bygges opp uten at den fikk vesentlige konsekvenser for den ytre. Betydningen av dette temaet ligger altså ikke på det militære området som sådant. Vi skal nå se på om det ligger på det konstitusjonelle eller det politiske. Det krever at vi innledningsvis drøfter realiteten i trusselbildet.

Det er et stort problem at den foreliggende forskningen kun drøfter «overvurderingen» av den indre faren innenfor nasjonale rammer, i beste fall sammenliknes det med Sverige og Danmark. Og det er riktig at det, selv i 1918–19, neppe forelå noen revolusjonær situasjon i Norge. Det er også riktig at mange offiserer ut fra deres konservative eller reaksjonære verdensbilde forvekslet arbeiderbevegelsens styrke med dens hensikter. Man kan imidlertid ikke redusere vurderingen av den indre trusselen til sosialpsykologiske motiver (når det ikke fantes noen ytre fiende, oppgraderte offiserene den indre) eller institusjonell egeninteresse i kampen om ressurser (Agøy 1997:12, 14, 362, 426–29). Den indre beredskapen var billig og lite egnet til å tyne mer penger ut av politikerne. Slike forklaringer kan aldri bli tilstrekkelige, og de mister mye av sin vekt når man trekker inn den samtidige europeiske konteksten. Derfor noen ord om den før vi går videre med vurderingen av temaets betydning.

Påskén 1916 forsøkte Sir Roger Casement å reise den irske nasjonen mot bri-

tene for å gjenvinne nasjonal uavhengighet: «This was *the* classic failed *Putsch* inaugurating an era of failed *Putsche*» (Harvey 1992:265). I 1917 kom bolsjevikene til makten gjennom et statskupp i Petrograd. I desember 1917 skjedde noe liknende i Helsinki. Etter våpenstillstanden i 1918 ble Spartakus-oppstanden slått ned i Berlin, i Kurt Eisners navn ble en rådsrepublikk opprettet i München og Bela Kuns i Ungarn. Frikorps og *Reichswehr*-offiserer deltok i Kapp-putschen i Berlin i 1920. Det samme skjedde de påfølgende årene gjennom flere kommunistoppstander i tyske delstater. De fascistiske svartskjortene marsjerte mot Roma i 1922, mens Mussolini selv tok toget og makten. Året etter forsøkte Hitler seg på det samme med sitt ølhall-putsch.

Under oppløste sosiale tilstander mente enkelte djerve sjeler at den politiske makten kunne plukkes opp fra rennesteinen, og i noen tilfeller fikk de rett. Enkelte kupp ble fulgt av borgerkrig, andre av en totalitær statsform; i Russland av begge. «Bolsjevisme» er som kjent et fremmedord i det norske språk, og når det ble brukt som trusselbetegnelse av borgerlige og offiserer, var det for å henvise til en katastrofal realitet i samtiden, ikke til en innbilt fare: En konspirativ, revolusjonær elite hadde grepet makten og opprettet et tyranni basert på statlig allmakt utøvd gjennom terror, borgerkrig og hungersnød. I femten år før fascismen fikk skrudd på sin dødsmaskin, falt millioner som ofre for dette totalitære systemet.¹⁰ Mer enn noen andre var det den sosialdemokratiske pressen i Vesten som avslørte realiteten bak den kommunistiske propagandaen; den var ikke noe innbilt, «borgerlig» skremmebilde (Burleigh 2000:38f.). Den bolsjevikiske propagandaen ble til gjengjeld akseptert ukritisk av partier som i hvert fall tidlig på 1920-tal-

let hadde en massebasis, og av en vesentlig andel vestlige intellektuelle.

Vi har en samtidig parallell som kan gi en forståelse av hvilke assosiasjoner som den gang lå bak begrepet «bolsjevisme»: I Norge i dag finnes det knapt noen islamistisk bevegelse, og landet er forhåpentligvis ikke noe prioritert terrormål. Likevel er norske medier fulle av fenomenet, og mange oppfatter islamistisk terror som en direkte trussel mot vår livsform. Den borgerlige forestillingen om trusselen fra «bolsjevismen» på 1920- og 1930-tallet var tilsvarende ladet med assosiasjoner til en grusom virkelighet, som riktignok var geografisk fjern, men som var politisk nær i form av et parti som hyllet den nye samfunnsformen i Russland. Det er bare ved å se norsk mellomkrigshistorie i lys av den totalitære tidsalderen – noe vi har lagt stor vekt på i vår bok – at man kan få satt det temaet vi her behandler inn i sin rette sammenheng. Den tidsalderen begynte i 1917. Fra da av bekjempet totalitære bevegelser den liberale statsordningen over hele Europa.¹¹ I mange land, først og fremst Tyskland, var konfrontasjonen så ødeleggende at det parlamentariske demokratiet bukket under og ble erstattet av en totalitær stat. Norge unnagikk å bli revet opp av kampen mellom kommunismen og fascismen og deres felles kamp mot den liberale statsordningen, først og fremst fordi fascismen var for svak. Men landet skulle likevel få godt kjennskap til den totalitære statsformen gjennom *Wehrmachts* angrep i 1940. Stilt overfor det avgrunnsdype skillet mellom totalitære bevegelser og stater på den ene siden, og det liberale konstitusjonelle system på den andre, stod Norge entydig i den sistnevnte leir.

Også Norge fikk den første føling med den totalitære tidsalderen i 1917. Den norske kommunismen representerte aldri

en direkte trussel mot den eksisterende liberale samfunnsorden, og de parlamentariske institusjonene og de demokratiske normene viste seg så sterke at bevegelsen skrumpet inn på 1920-tallet. Men det er verdt å minne om noen trekk ved arbeiderbevegelsens utvikling i årene etter første verdenskrig og se dem, ikke bare innenfor en nasjonal ramme, men også i den europeiske sammenheng som er nevnt ovenfor.

I Norge seiret den radikale opposisjonen i parti og fagbevegelse mot slutten av første verdenskrig. Ikke bare sympatiserte disse kreftene med den russiske revolusjon, men som ett av svært få sosialistiske partier i Vest-Europa gikk Arbeiderpartiet inn i den kommunistiske internasjonale. Vi må minne om at opptakskriteriet var å skrive under på Moskvatesene, Lenins oppskrift på såkalt «demokratisk sentralisme», og at partiet således var en del av en internasjonal revolusjonær politisk bevegelse. Partisplittelsen i 1923 brakte partiet nærmere den europeiske normen, der mesteparten av fagbevegelsen sluttet seg til det sosialistiske partiet, mens mindretallet gikk til NKP.

I 1918 var det blitt dannet soldatråd etter mønster av sovjetene, og den radikale fløyen av arbeiderbevegelsen hadde oppgitt sin tidligere antimilitarisme. I stedet gikk den nå inn for å erobre militærvesenet innenfra. I mange år drev forskjellige organisasjoner antimilitær agitasjon blant de vernepliktige. Stortingsrepresentanter snakket fra talestolen om å omdanne hæren til arbeiderklassens våpen i klassekampen, mens andre gikk inn for å nedlegge Forsvaret. I hvert fall til midten av 1920-tallet hyllet en stor minoritet i den norske befolkningen den russiske revolusjon som et stort framskritt for menneskeheten. I flere år etter mente fortsatt en mindre og skrumpende mino-

ritet at Norge ville være tjent med en liknende samfunnsomveltning. Blant disse var taleføre og innflytelsesrike intellektuelle overrepresentert.¹²

Historikere kan i ettertid være enige om at det ikke fantes noen reell revolusjonær trussel i Norge. Men det betyr ikke at offiserenes revolusjonsfrykt utelukkende var et fantasiprodukt av deres reaksjonære verdensbilde, eller at militærvesenets sikkerhetstiltak var rettet mot en trussel som det overdimensjonerte av sosialpsykologiske grunner.¹³ De forbedret seg mot det som *kunne* skje med utgangspunkt i hva som *hadde* skjedd i mange europeiske land. I praksis innebar dette tiltak mot to typer indre trussel: maktovertakelse gjennom kupp og omfattende sosial uro, gjerne utløst gjennom større streiker, som kunne kulminere i en revolusjonær samfunnsomveltning. Kupp frykten var ikke uten videre et spørsmål om «indre fiender», men befant seg i en diffus gråsoner mellom ytre og indre fiender. Streikeberedskapen skulle beskytte samfunnets vitale institusjoner og funksjoner mot en lammelse som igjen kunne blitt brukt av en konspirativ, antidemokratisk elite til å gripe etter makten. Slike forsøk ble gjennomført av kommunistpartier i flere land, og den norske kommunismen representerte dermed en potensiell trussel som krevde tiltak.

Når man ser spørsmålet i sin europeiske sammenheng, blir det tydelig at den indre sikkerhetsberedskapen utgjøres av entydig *defensive* tiltak for å forhindre udemokratisk maktovertakelse, beskytte samfunnsfunksjoner og hindre sosialt kaos. De ble utført av små og spredte avdelinger, som i de fleste tilfeller passet på bygninger og installasjoner. Det var først når de (eventuelt i samarbeid med borgervern) ble tildelt ordensoppdrag i forbindelse med streiker eller demonstra-

sjoner, at det kom til politisk konfrontasjon. Men heller ikke disse oppdragene kan karakteriseres som offensive.

Og for at det ikke skal være noen tvil om det: Det var de militære myndighetenes konstitusjonelle *plikt* å sikre stat og forfatning mot slike indre farer. Den var fastslått i Grunnlovens § 99. Denne oppgaven var politisk *uomstridt* (se neste avsnitt); men det fulgte visse nødvendige konsekvenser av den (hemmelig kuppberedskap) som plasserte tiltakene i en juridisk gråsoner, der legitimiteten og legaliteten likevel ikke var i tvil. Hemmelighold og legalitet stod ikke i strid med hverandre på dette punktet, de komplementerte hverandre.

Det er forunderlig at Agøy lar seg opprøre over at myndighetene i en konstitusjonell stat ønsker å beskytte seg mot ulovligheter med de maktmidler staten disponerer. La oss i den forbindelse nevne at da Stortinget behandlet forslaget til ny hærordning i august 1909, var det bare DNA som hadde et alternativt hærforlag. Adam Egede-Nissen foreslo da å erklære staten nøytral og legge ned det militære forsvar. Men med ett interessant unntak: Partiet ville opprette en egen styrke for indre ordensoppgaver (NFH III:43). Da var spørsmålet om ordenstjeneste altså uomstridt og selvsagt, selv for et antimilitaristisk parti. Et liknende syn kom til uttrykk i innstillingen til den sivile Forsvarskommissjonen av 1920. Flertallet mente at staten måtte råde over militære maktmidler også for å kunne opprettholde indre ro og orden og forsvare demokratiet mot kuppforsøk fra et velorganisert mindretall (NFH III:172).

Agøy påpeker at vi avleder sikkerhetstiltakenes legalitet fra et lovforslag som Stortinget ikke vedtok i 1918. Dette er en faktisk feil fra vår side. Vi beklager at vi har kommet i skade for å forveksle de parlamentariske drøftelsene med et ende-

lig vedtak. Men det betyr ikke at sikkerhetstiltakene ble utviklet innenfor et juridisk vakuum. Den konstitusjonelle legitimasjonen var klar gjennom Grunnlovens paragraf 99. Her foreskrives det at militære avdelinger kan anvendes ved ordensforstyrrelser og opprør og at de sivile myndigheter da skal tre ganger lese opp de lovbestemmelser som angår opprør. Paragraf 136 og 137 i den alminnelige strafferett utgjorde den norske «opprørsloven». Dette var gjeldende rett i mellomkrigstiden og dermed det juridiske grunnlaget for den indre sikkerhetsberedskapen slik det hadde vært tidligere. Agøy skriver om lovforslaget fra 1918 at «[h]er ble de eneste lovmessige skrankene mot bruk av militære mot sivile feid bort» (Agøy 1997:81). Men når loven ikke ble vedtatt, må vel det bety at skrankene bestod?

I vår framstilling av etableringen av den indre beredskap blir vi av Agøy kritisert for å påpeke at arbeiderbevegelsen verken var bevæpnet eller hadde planer om voldelig opprør, og at dette tidlig var erkjent på sentralt politisk og militært hold (Agøy 2002:590). Tvert imot skal, ifølge ham, selve den omfattende sikkerhetsplanleggingen – først og fremst kuppberedskapen – være et bevis for at det ikke forelå noen slik erkjennelse. På bakgrunn av det som ble sagt i de foregående avsnitt, må vi bare replisere at *contingency planning* ikke er noe bevis for militærledelsens vurdering av arbeiderbevegelsens intensjoner, men slik planlegging var en pålagt oppgave. I lys av det som skjedde i Europa mellom 1916 og 1923 ville det vært uansvarlig å ikke utarbeide en kuppberedskap enten arbeiderbevegelsen var radikal eller reformistisk. Når så et politisk parti som tidvis representerte flertallet, eller i hvert fall et viktig mindretall av arbeiderbevegelsen, var medlem av en internasjonal organisasjon som ønsket «å styrte den demokra-

tiske statsform til fordel for et sovjetinspi- rert diktatur» (NFH III:164), var det ikke urimelig at militærledelsen mente en slik fare *kunne* utgå fra det. På den annen side innså mange at arbeiderbevegelsen ikke forberedte seg på en voldelig maktovertakelse. Hva resultatet ble av slike motstridende vurderinger, må undersøkes hos den enkelte offiser eller avdeling. Det eneste som er sikkert, er at eksistensen av kuppberedskapen ikke sier mye om disse vurderingene.

En slik erkjennelse skyldes slett ikke noen «subtil» bagatellisering fra vår side. Tvert imot faller den naturlig når man hever blikket fra norske forhold og trekker inn den europeiske virkeligheten, der faren for at en moderne stat under oppløste sosiale forhold lett kunne erobres av en tallmessig ubetydelig gruppe til gagns var blitt bevist.¹⁴ Dette var tross alt de samtidige aktørenes referanseramme. Norge fikk som nevnt føling med den totalitære tidsalderen allerede i 1917, men unngikk å bli flerret opp innvendig fordi landet kunne tære på sterke parlamentariske, demokratiske og kulturelle ressurser. *Kuppberedskapen* var ikke noe tiltak som pekte i retning av sterkere polarisering og i verste fall borgerkrig. Den var et naturlig og nødvendig – *entydig defensivt* – skritt for å forsvare den eksisterende samfunnsorden. Derimot virket de øvrige ordens- og sikkerhetsoppdragene provoserende og polariserende. Vi legger da heller ikke skjul på den kolossale forbitnelsen bruken av militære avdelinger under arbeidskonflikter skapte i arbeiderbevegelsen. Vi påpeker i vår framstilling at det ikke er tvil om at sikkerhetsordningen framstod som et tiltak med klar slagside mot venstresiden. Den ble da også offentlig påtalt og kritisert i samtiden. Den skapte inntrykk av at statsmakten stod på arbeidsgivernes og streikebrytternes side.

Det tidvise samarbeidet med antisosialistiske borgervern, og mange offiserers befatning med disse, skapte frykt for «hvite garder».¹⁵ Arbeiderbevegelsen begynte å organisere sitt eget arbeidervern for det tilfellet at fascistinspirerte kamper og/eller statsmakten skulle bli satt inn for å knuse den, slik det skjedde i Østerrike i 1934. Men slike offensive oppdrag ble verken øvet eller iverksatt av den militære ledelsen i Norge.

Så noen ord om vakt- og sikringstjenestens slagside mot venstresiden i politikken. Et aspekt ved dette som det ofte refereres til, er den såkalte silingen av personellet. Det skulle velges ut «støe og pålitelige» soldater, noe som vanligvis blir forstått som folk solid plantet i den borgerlige leir. Men hva innebar denne silingen i praksis i mellomkrigstiden? For det første var få av rekruttene spesielt framtreddende eller aktive faglige eller politiske aktører i denne alderen. Dernest kan vi peke på at det først og fremst var anførerne i aksjoner og demonstrasjoner som det ville være mulig å utpeke. For det tredje fantes det i mellomkrigstiden ikke på langt nær noe sivilt eller militært overvåkingssystem som kunne utføre effektiv siling av mannskaper i så stort antall. For det fjerde var rekruttperioden så kort at befalets kjennskap til mannskapene noen få uker vanskeliggjorde utvelgelse. Vi vil også minne om at generalstaben selv ba om å avvikle systemet. Årsaken var at med hærordningen av 1933 var det ikke lenger mulig å opprettholde silingen fordi distriktsbefalet ble fjernet, og dermed hadde man ikke lenger noen troverdig silingsinstans. I det hele tatt mener vi at effekten av den politiske silingen må ha vært liten, fordi den var vanskelig å gjennomføre i praksis, og fordi den eventuelt var rettet mot rekrutter som var marginale politiske aktører. Episoden fra

Tromsø i 1932 (se del II) viser dessuten at selv i en styrke på 73 mann var silingen ikke gjennomført; både fagforenings- og arbeiderpartimedlemmer var med i avdelingen, ifølge Fredrik Fagertun.

Til slutt spørsmålet om Forsvaret var utenfor politisk kontroll og eventuelt ønsket å forhindre etableringen av, eller styrte en arbeiderregjering. Det er ikke plass til å ta opp spørsmålet i noen bredde her, men vi vil peke på noen grunnleggende poeng. Det finnes ingen dokumentasjon på at slike planer fantes i den militære ledelse. Det er spesielt viktig å huske på at en militær plan ikke er det samme som intensjonserklæringer, men en detaljert ordre som omfatter operative, personellmessige og logistiske forhold. Hva for eksempel forsvarsminister Quisling i sin funksjonsperiode 1931–33 eller enkelte offiserer i generalstaben måtte ha ønsket, er relativt uinteressant i og med at de ikke hadde myndighet til å beordre tiltak i strid med gjeldende instruks for Forsvarets øverste ledelse og heller ikke utarbeidet det man i militær sammenheng regner som en plan. Det forblir ren spekulasjon om de militære ledere ville ha adlydt en ordre i strid med sine instruks. Tross alt ble det ikke engang gjort noe forsøk på å trenere politiske vedtak, og forholdet mellom den militære forsvarsledelsen og regjeringen etter at Nygaardsvold overtok makten i 1935, var helt normalt, selv om det ikke kan karakteriseres som hjertelig. Er det i det hele tatt meningsfullt å spekulere i om for eksempel politisk oppnevnte og lojale offiserer som kommanderende general Kristian Lakke eller generalstabssjefene Otto Ruge og Rasmus Hatledal ville ha stilt seg bak et kuppforsøk?

Men også dette temaet må sees i en europeisk kontekst. Det avgjørende spørsmålet i en sammenlikning må være,

ikke om offiserskorpset var reaksjonært eller ikke, men om det var *systemtro*. I mange land i Sentral-, Øst- og Sør-Europa ønsket et flertall av offiserene å erstatte det parlamentariske system med et autoritært styre som støttet seg på tradisjonelle samfunnsmakter som kirken og godseierne. De mer dynamiske blant dem ville bryte helt med fortiden og reise en korporativ statsordning som hvilte på et fascistisk parti med masseoppslutning. I de fleste av disse landene skjedde også det ene eller det andre, som følge av militærkupp eller etter blodige borgerkriger. Det skjedde ikke i de land som hadde sterke parlamentariske tradisjoner. Hvordan skal det sannsynliggjøres at det norske offiserskorpset skilte seg ut fra dem i de øvrige vestlige land i deres vilje til å forsvare konstitusjonen, uansett hvor oppbrakt de måtte være over «de fedrelandsløse sosialistenes» framgang? Hvor finnes det eksempler (fra Sverige? fra Nederland? fra Frankrike?) på at de militære myndighetene i fredstid styrket en lovlig valgt sosialistregjering? Den norske politiske kultur, landets sosiale struktur og de tradisjonelle rammene for sivil-militære forhold hadde intet til felles med de land som endte opp under et autoritært militærstyre eller en totalitær stat. Bare ved å heve blikket fra navlen, må man se at Norge i mellomkrigstiden tilhørte den liberal-demokratiske leir, og dette skulle bli avgjørende for landets stillingstaken under annen verdenskrig.

La oss til slutt i denne delen drøfte det hypotetiske tilfellet at militærledelsen hadde pålitelige sikkerhetsstyrker av det omfanget som stod i papirplanene; at disse var trent for koordinerte, offensive oppdrag rettet mot arbeiderbevegelsen; og at den hadde utviklet den politiske viljen til bryte med Grunnloven, avsette en lovlig valgt sosialistregjering og opprette et

høyre-autoritært styre – altså at Agøys påståtte «skjulte maktkonsentrasjon» faktisk eksisterte (Agøy 1997:443; Agøy 2002:592). Vi må understreke at verken omfang, operativ kapasitet eller politisk intensjon lar seg påvise i virkelighetens verden; at forsvarsledelsen ikke gikk til aksjon da Arbeiderpartiet kom til makten i 1935; og at den etter eget ønske avvirket mobiliseringsalternativet for sikringstjenesten to år senere. Men det er lov å spekulere, og det er i utgangspunktet ikke noen tvil om at slike styrker ville utgjort den sterkeste samlingen av fysisk makt i Norge. Hva kunne blitt utrettet med dem?

Vi finner ikke noe eksempel på at de militære grep direkte inn i politikken i et industrialisert land med demokratisk styresett i Europa i mellomkrigstiden. Derimot kan det listes opp en rekke land der det autoritære regimet hovedsakelig hvilte på militærmakten: Polen, Bulgaria, Ungarn, Spania, Romania, Litauen, Latvia, Estland og – med modifikasjoner – Portugal og Østerrike (Harvey 1992:495). Det dreier seg her om land med overveiende agrare økonomier, med føydale sosiale strukturer, som manglet erfaring med en liberal-demokratisk politisk kultur.¹⁶ Norge hadde intet til felles med dem på disse punktene. Framfor alt hadde Norge en politisk bevisst, mobilisert og stramt organisert arbeiderbevegelse.

En indre sikkerhetsstyrke på 20 000 mann eller flere kunne nok ha fordrevet et parti fra regjeringskontorene, fengslet aktivister og slått ned demonstrasjoner.¹⁷ Men hva slags styre kunne den ha opprettholdt på sikt hvis den ble møtt med en generalstreik som mobiliserte hundretusenvis av fagorganiserte? Her fantes det et eksempel fra et land som Norge hadde mer til felles med: Da frikorpsgrupper med sympati i *Reichswehr* forsøkte seg på Kapp-putschen i 1920, utropte fagbeve-

gelsen i Berlin en generalstreik, og det hele falt sammen i løpet av en uke. Til og med kommunistene deltok i en bred front sammen med sosialdemokratene og katolske organisasjoner, selv om de opprinnelig nektet «å løfte en finger for den demokratiske republikken». Det sivile byråkratiet, med direktøren for *Reichsbank* i spissen, nektet å utføre tiltak beordret av en ukonstitusjonell regjering: En formalistisk holdning som man kanskje kunne forvente å finne blant norske embetsmenn?¹⁸

Det politiske systemet i industristatene hvilte på en indre maktbalanse som både arbeiderbevegelsen og offiserer var klar over satte grenser for hva som realistisk lot seg gjennomføre av radikale sosiale maktforskyvninger. Norges politiske kultur var integrert i den liberal-demokratiske utviklingen, som i 1930-årene plasserte det entydig i den vestlige leir (Storbritannia, Frankrike, Benelux og Skandinavia) etter hvert som kontinentet ble delt av spenningene mellom totalitære og konstitusjonelle stater. Som Horst Möller har påpekt, er det overlevelsen av et sterkt parlamentarisk demokrati i Storbritannia, tross alle kriser, som utgjør den egentlige *Sonderweg* (blant de store statene) i mellomkrigstidens Europa (Möller 1998:107–15). Tilsvarende må man framheve styrken i den norske konstitusjonelle, parlamentariske, liberale og demokratiske utviklingen. Institusjonene og den politiske kulturen var ikke alvorlig utfordret etter at arbeiderbevegelsen hadde akseptert dem, og flertallet av offiserene var, til tross for sine politiske holdninger, også systemtro. Når den hypotetiske drøftelsen suppleres av en sammenlikning mellom samfunnsformer, ser man at sikkerhetsstyrkene ikke representerte noe grunnleggende problem i landets sivil-militære relasjoner, eller

noen fare for demokratiet. Eller vil noen for alvor hevde at man på dette punktet vil få mer ut av å sammenlikne Norge med Bulgaria og bananrepublikker enn med de vestlige demokratiene?

II

Etter å ha vurdert de viktigste argumentene for den overordnede betydningen av temaet, skal vi i denne del gå nærmere inn på to hovedspørsmål: den realistiske *størrelsen* på de indre sikkerhetsstyrkene og deres operative kapasitet (altså deres *effektivitet*). Siden Agøy åpenbart mener at hans avhandling utgjør den forskningsfronten som vi skal ha ignorert, er det først og fremst hans vurderinger av disse to spørsmålene vi skal ta for oss. Vi vil ikke her belemre leserne med kommentarer til Agøys påpeking av at vi har omtalt general Ironside som engelsk, at vi refererer en internasjonalt anerkjent historiker som D.C. Watt, at vi bruker en kildesamling fra 1941 og at vi har kommet i skade for å referere til feil bind av Ørviks bøker i en fotnote (selv om sidehenvisningene er korrekte). Vi antar at mange lesere vil betrakte slik opptatthet av lite vesentlige detaljer som ødeleggende for en fruktbar fagdebatt og er like urolige som oss for en oppfølgingsrunde om kommaregler. Vi vil imidlertid understreke at fokuset på petitesseer bærer vitne om manglende sans for proporsjoner (særlig når deres betydning blåses opp av en nedlatende skolemestertone). En slik framgangsmåte etterlater et inntrykk av innbitt smålighet som ødelegger for andre poenger man eventuelt måtte ha.

Vårt syn på det indre sikkerhetssystem bygger på en omfattende gjennomgang av den operative, personell- og materiellesige tilstand i hæren og marinen i mellomkrigstiden. Disse realitetene ble bestemt av fundamentale faktorer som ressurstilgang, svekkelsen av den militære effekti-

vitet som følge av manglende utdannelse og øvelser, logistikk og infrastruktur. Slik den norske hæren var organisert – som en vernepliktsbasert milits uten nevneverdige stående styrker og med usedvanlig kort tjenestetid – var disse faktorene langt viktigere enn de mange papirordninger og planer som aldri ble fylt med konkret innhold eller satt på prøve. Dersom man tar utgangspunkt i de forsvarsordningene Stortinget vedtok i 1909, 1927 og 1933, hadde Norge tilsynelatende et relativt sterkt forsvar gjennom hele perioden. Den som tar seg bryet med å studere virkeligheten, vil raskt oppdage at det motsatte var tilfellet. Kvaliteten på det norske forsvaret var så dårlig at det vakte bekymring og ble bemerket i de land som hadde egne sikkerhetsinteresser knyttet til Norge, først og fremst Storbritannia, Sverige og Tyskland.

De historikerne som har behandlet sikkerhetsstyrkene, har i liten grad dokumentert deres reelle omfang, deres operative kapasitet og standard, deres utholdenhet og *combat motivation* eller at de var tenkt brukt i forband større enn kompani – altså hærens minste taktiske enhet. Selv ikke fritrekkingen og den dramatiske nedgangen i de årlige innkallelser er tatt i betraktning når det reelle styrkeomfanget vurderes. De har hovedsakelig holdt seg til planer, instruksjoner og annet skriftlig materiale, samt den enkle bruken av styrkene til spredt vakt-, sikrings- eller ordenstjeneste. Det er i den sammenheng viktig å minne om at selv om soldater ble utkommandert i stort antall (som de 6650 mann Agøy refererer til i 1921), er det ikke ensbetydende med at de opererte i store militære forband.

Feilvurderingene gjelder ikke minst den realistiske størrelsen på de styrkene som stod til disposisjon for indre oppdrag. Agøy fastslår disse til rundt 16 000 mann

i 1918/19, ca. 22 000 i 1920, ca. 24 000 i 1930–32 og kanskje 6000 flere i 1935 (Agøy 1997:119, 188, 351). I utfallet mot oss understreker han at han har bestrebet seg «på å være mest mulig nøktern i slike tallberegninger» (Agøy 2002:594). Nøkternheten har imidlertid ikke strukket seg til å vurdere selve nøkkelfaktoren, nemlig hvor mange trente soldater den norske hær faktisk var i stand til å mobilisere i denne perioden. Dette er et langt mer komplisert foretak enn det Agøy synes å tro. Et utgangspunkt for en slik vurdering finner vi i nøytralitetsvernet 1914–18. Vi skriver i vår bok at hæren og festningsartilleriet i august 1914 satte opp en styrke på om lag 9700 mann (blant disse var rundt 6500 dekningsstyrker fra hæren) (NFH III:112). Fra sommeren 1917 måtte den reduseres fordi det etter tre års tjeneste viste seg stadig vanskeligere å vedlikeholde en styrke av dette omfang (NFH III:138).

Erfaringene fra første verdenskrig var entydige: Både landforsvaret og marinen hadde store problemer med å opprettholde aktivitetsnivået over tid. Det ble dessuten tidlig avdekket alvorlige mangler når det gjaldt evnen til å forsyne, forpleie og forlegge en styrke langt lavere enn 16 000 mann. På det tidspunkt – 1918 – da hele organisasjon var preget av utmattelse og slitasje etter fire års kontinuerlig tjeneste, skal altså hæren alene ha vært i stand til å sette opp en *utvalgt* sikringsstyrke på 16 000 mann, «nøkternt beregnet». Et slikt tall kommer man bare fram til dersom kartet ikke sammenholdes med terrenget. Dette var sikkert mulig på papiret og i forbindelse med de årlige våpenøvelser, men svært usannsynlig.

Det kan tenkes at man over kort tid kunne mobilisere de store styrkene Agøy nevner, selv om det er vanskelig av mange grunner. Men det er etter vårt syn ubegri-

pelig hvordan Agøy kan ignorere selve nøkkelfaktorene for produksjonen av reell militær makt. Ettersom sikkerhetsstyrkene ikke opererte i ordinære militære forband, men var spredt tynt ut over landet i små vakt- og sikringsavdelinger, ville det innebære et nærmest uoverstigeleg ledelsesproblem hvis det oppstod borgerkrigsliknende tilstander flere steder. Er det noe erfaringen (og forskningen) har vist, er det betydningen av en samlet ledelse. Hæren hadde ikke et ledelsesapparat eller de sambandsmidler som var nødvendige for å lede utallige små, spredte sikrings- og ordensenheter i kamp; dette problemet ville øke proporsjonalt med styrkenes omfang. Dertil kom at den militære beredskap og effektivitet ble ytterligere svekket utover på 1920- og 1930-tallet. Derfor er det vanskelig å tenke seg at de *reelle* styrketallene for hele hæren kan ha blitt høyere enn de knappe 10 000 mann som var i tjeneste i 1917. En historiker som tror at man i 1920 «ved en full mobilisering av kavaleriets og infanteriets linjetropper [ville] få noe over 50.000 mann» – og at sikkerhetsstyrkene ville utgjort noe under halvparten (Agøy 1997:188) – bør i nøkternhetens navn påpeke at det første tallet er *fem ganger høyere* enn den styrken begge våpenartene motvillig hadde måttet redusere tre år tidligere – under en verdenskrig. Til dette kommer at Forsvarets faktiske operative evne ble satt på prøve fra september 1939. Erfaringene under nøytralitetsvakten og felttoget er entydige når det gjelder avdelingenes feltdyktighet.

Et annet vesentlig poeng som Agøy med sin snevre tilnærming ignorerer, er at hæren ikke hadde et støtteapparat som var tilpasset utkallinger av dette omfang. Vi må i den forbindelse minne om at det som ble sett på som den mest sannsynlige form for mobilisering, var et tallmessig

relativt lite nøytralitetsvern som gjennom periodevis rullering skulle virke over lang tid. Hærens støttefunksjoner var først og fremst tilpasset en slik eventualitet. Dessuten skapte bosettingsstrukturen i Norge større transport- og forsyningsproblemer enn i de fleste andre europeiske land. For det første manglet hæren tilstrekkelig transportkapasitet selv for en beskjeden styrke. For det andre var den avhengig av depotforsyninger. Man kunne i liten grad basere seg på rekvisisjonsforsyninger fordi det de fleste steder i landet ikke fantes store nok sivile lagre. (Vi må spørre om hvorfor ikke Agøy tar Forsvarets depotstruktur i betraktning når han skriver om sikringsstyrkenes antall. Det er klart at den desentraliserte magasineringen av militært materiell i Norge også måtte føre til omfattende sikringstiltak ved uroligheter ettersom våpen og ammunisjon var spredt i usikrede depoter utenfor garnisonene utover hele landet.)

En realitetsvurdering av Agøys talloppgaver kan derfor etter vårt syn bare gjøres på grunnlag av kilder som belyser *hele* Forsvarets situasjon i disse årene. Spesielt viktig er det å undersøke hvordan demobiliseringen foregikk etter 1918, og i hvilken grad forsvarsordningene av 1927 og 1933 ble fulgt opp av budsjettmidler som gjorde oppsetting av store vakt- og sikringsstyrker mulig i praksis. Alle disse temaene har vi behandlet i vår bok på grunnlag av primærkilder; ingen av dem er en gang nevnt på Agøys «forskningsfront».

Alt i alt er det etter vår mening svært vanskelig å anslå nøyaktig hvor mange soldater som var mobiliseringsklare for sikringsoppdrag. Det eneste som synes sikkert er at tallet på mannskaper forbedret på mer enn å stå vakt eller fungere som ordensvern, ikke har vært i nærheten av dem Agøy siterer fra papiroppstillingene. Her må vi imidlertid innrømme at vi

alle har en utfordring: Det oppstod aldri behov for å sette ordningen i verk i maksimalt omfang, og følgelig finnes det ingen fasit for kapasiteten. Vi har i vår framstilling lagt vekt på at vurderingen av sikkerhetsordningen henger nøye sammen med den militære effektivitet i hæren, de logistiske forberedelser, og ikke minst med de konkrete oppdragene styrkene var tiltenkt. Den som studerer militæretaten, må rette sin oppmerksomhet mot den faktiske produksjon og evaluering av operative kapasiteter og ikke overvurdere rekkevidden av politiske vedtak og høyere stabers planlegging, som i en rekke tilfeller ikke ga synderlige resultater. Et viktig poeng i vår bok er at intet ved hæren og marinen var «effektivt og omfattende» i mellomkrigstiden. Tvert imot konkluderer vi med at Forsvaret nærmest ble avviklet som kamporganisasjon i årene fram til 1936. Selv linjehæren led under dramatisk mangel på offiserer, materiell, ammunisjon og øvelser. Det som var igjen av hæren, var kadrene, som til en viss grad var i stand til å gi de vernepliktige kortvarig grunnutdannelse, vedlikeholde rullene og infrastrukturen på en nødtørfdig måte og til å mobilisere prioriterte deler av krigsorganisasjonen ved tilstrekkelig varslingsstid. Ikke noen begrenset dokumentasjon om planene for den indre sikkerhetstjeneste kan endre på det grunnleggende faktum at hæren utover i 1920- og 1930-årene mistet det meste av sin operative erfaring og kapasitet.

Én ting er at Agøy helt har unnlatt å drøfte hærens eller sikkerhetsstyrkenes reelle omfang. En annen er at han heller ikke har vurdert deres operative kapasitet. Vi må understreke at den følgende analysen gjelder uavhengig av styrkenes omfang – altså selv om forsvarsledelsen *hadde* hatt de styrkene som var oppført på papiret og som Agøy tror faktisk eksis-

terte. En rekke faktorer påvirket deres effektivitet. Vi må huske på at det ikke fantes særskilte sikkerhetsavdelinger i Norge. Den indre sikkerhet ble besørget gjennom et mobiliseringsalternativ for det ordinære linjeinfanteriet (siden landvernet etter første verdenskrig ble nedprioritert og med hærordningen av 1933 verken var satt opp eller øvet i fredstid). Agøy nevner dette på første side i sin avhandling, men vi er usikre på om han har forstått hva det innebærer. La oss derfor gjenta at vakt- og sikrings soldatene ikke hadde spesiell utdannelse eller egne øvelser. Bare i liten grad hadde de spesialutstyr, og de opererte ikke i ordinære stridsforband. Av alle disse årsaker må derfor vurderingen av dem være den samme som for resten av infanteriet.

Det er ikke påvist at soldatene i ordinære avdelinger forberedte seg på reelle kampsituasjoner som «regulær borgerkrig» – et meningsløst begrep i norsk sammenheng (se under). Vi vil i denne forbindelse nevne at hærens desidert viktigste våpenart – infanteriet – hadde den korteste førstegangstjeneste i Europa, og i 1922 ble repetisjonsøvelsene sløyfet. Eneste unntak fra dette var garnisonskompaniene i Trondheim og Kirkenes, samt Garden hvor mannskapene hadde 180 dagers tjeneste.¹⁹ Disse avdelingene var imidlertid tallmessig så små – til sammen mindre enn 500 mann – at det er liten grunn til å dramatisere eksistensen av dem. Det er på bakgrunn av vår kildebaserte analyse av disse faktorene at vi i vår bok konkluderer med at hærens organisasjon og det dramatisk lave aktivitetsnivået i mellomkrigstiden må ha svekket effektiviteten til sikkerhetssystemet. Vi kan ikke se at Agøy har foretatt fornuftige kvalitetsvurderinger av de styrkene han skriver om. Han nøyer seg med å fastsette de tallmessige rammene og presen-

tere sine private juridiske og moralistiske betraktninger om bruken av dem.

Agøy er påfallende svak når det gjelder å analysere operative forhold, til tross for at dette er en nøkkelfaktor når en skal vurdere verdien av sikringstjenesten. Han ignorerer alltid det vitale spørsmålet om operativ kompetanse, og han begår den feil å slutte at oppsettingsplaner og materiell er tilstrekkelige faktorer for å etablere reell kapasitet. Hans karakteristikker av styrkenes oppdrag svekkes dessuten av uklarhet i språkbruken. Begreper som «ro-og-orden-tjeneste» og «indre sikkerhet» er noe tilslørende fra et militært synspunkt (Agøy 1997:2). Som bakgrunn for våre konklusjoner har vi i vår framstilling forsøkt å reflektere over karakteren av de konkrete oppdrag militære avdelinger hadde. I vurderingen av den indre sikkerhetstjeneste er det etter vårt syn avgjørende viktig å slå fast om de militære utførte *passive* eller *aktive* sikkerhetsoppdrag.

De passive oppgavene, som i militær språkbruk gjerne omtales som vakt, sikring og objektforsvar, var av klart *defensiv* karakter og utgjorde hovedoppgaven til militære avdelinger når de ble tildelt indre oppdrag. Selv under det mye omtalte Menstadslaget var sikring av depotet på Graatenmoen soldatenes oppdrag, og det ble ivaretatt av en liten styrke. At detaljreguleringen av slik tjeneste er hemmeligholdt, er nærmest selvsagt dersom den skal være effektiv. Det er den fortsatt. Leserne kan for eksempel prøve å skaffe seg oversikt over dagens detaljer omkring tilsvarende beredskap i politiet og Forsvaret. La oss i den forbindelse minne om at Stor-Oslo Heimevernsdistrikts årlige «Øvelse hovedstad» nettopp tar sikte på massiv beskyttelse av samfunnsfunksjonene under en krise. Vakt og sikring er faktisk et hovedopp-

drag for dagens Heimevern, som teller om lag 80 000 mann og har tverrpolitisk tilslutning. Agøy klarer endog å være oppbrakt over at «videreføringen og utviklingen» av beredskapstiltakene ble foretatt av Forsvaret (Agøy 2002:590). Vi hadde nær sagt, selvsagt ble de det. Det er jo nettopp det de ytre etater skal gjøre etter at en politisk beslutning er tatt. Er det i det hele tatt mulig å tenke seg at statsrådene selv skal holde i pennen når embetsverket (som de i parentes bemerket har tillit til) iverksetter et vedtak?

De aktive oppgavene kan karakteriseres som offensiv virksomhet for å bryte ned bevegelser som motarbeider lovlige myndigheter, eller eventuelt i forkant å forhindre at de konstitusjonelle myndigheters kontroll kommer i fare. Forskningen har ikke påvist noen omfattende virksomhet av denne type fra militært hold i mellomkrigstiden. Vi vil heller understreke at til tross for dyp politisk splittelse og sosial uro fant det ikke sted noe tilbakeslag i den demokratiske utvikling. Myndighetenes sikringstiltak var først og fremst preget av respons og reaksjon på situasjoner som kunne komme ut av kontroll. Forskningen viser at passive tiltak dominerte når militære avdelinger var i bruk til sikkerhetsoppdrag.

Ettersom det er et viktig poeng i vår vurdering av sikringsstyrkene at de i all hovedsak opererte som passive spredte ordens- og vaktavdelinger med politimesige oppdrag, mener vi at også det tall på 6650 Agøy nevner, er relativt udramatisk når oppgaven var å beskytte vitale og sårbare samfunnsfunksjoner og installasjoner mot ulovlige anslag. Saken ville stilt seg annerledes dersom avdelingene skulle opptre i større militære kampforband. Det har forskningen ikke påvist. Vi vil derfor fastholde vår avdramatisering, men den som leser vår framstilling vil

oppdage at vi ikke på noen måte «baga-telliserer» når vi skriver at «[b]ruken av militære avdelinger under arbeidskonflik-ter, politiske demonstrasjoner og sosial uro fra 1917/18 skapte kolossal forbitrelse i arbeiderbevegelsen» (NFH III:163). Fenomenets betydning ligger bare ikke på det militære eller konstitu-sjonelle området, men i den rollen disse styrkene spilte i et samfunn som var pre-get av dyp sosial splittelse.

Forvirringen omkring sikkerhetsstyrke-nes oppdrag kommer klart til syne i påstanden om at blant annet et taktisk reglement for et gardekompani – vi snak-ker fortsatt om ca. 180 infanterister med minimal utdanning og 180 dagers total tjenestetid – «gir innblikk i et trusselbilde som regnet en regulær borgerkrig som realistisk...» (Agøy 1997:373, 280–87; Agøy 2002:590f.). Begrepet er meningsløst i norsk sammenheng fordi det forutsetter en fiende som ikke bare er i besittelse av håndvåpen, men også har andre «regulære» styrker som for eksempel artilleri og kavaleri. Er det i det hele tatt noen vits i å spekulere om andre enn Forsvaret selv ville vært i stand til å sette opp «regulære styrker» for å utkjempe en «regulær borgerkrig» i Norge? Også her må vi under-streke det defensive i oppdraget, at det dreier seg om *contingency planning* for å kunne møte en trussel, og at initiativet lig-ger hos motstanderen. Er det noen som helst tvil om at et parti som går til anskaf-else av våpen – lette eller endog tunge – har satt seg utenfor legaliteten, og at det er myndighetenes konstitusjonelle plikt å sikre statens maktmonopol?

Ved sin uklare begrepsbruk klarer Agøy å gi sikkerhetsstyrkenes oppdrag et offensivt innhold: Både objektforsvar, kuppberedskapen og regulativet for et gardekompani tolkes som trusler mot arbeiderbevegelsen og demokratiet. Men

selv ikke ordensvakter under bitre arbeidskonflikter hadde et offensivt opp-drag. Hvordan tingene gikk for seg i vir-kelighetens verden, illustrerer episoden i Tromsø i 1932.

Man kan fornemme en anelse triumf når Agøy legger sitt fellende bevis på bor-det, nemlig 6. divisjons vurdering av utkallingen i Tromsø i 1932 (Agøy 2002:592f.). Vi antar at dette er det beste han har på tallerkenen siden det er gjengitt i et polemisk utfall. Vi vil imidlertid hevde at rapporten understreker vårt poeng der-som man tar med hele historien og ikke gjør seg skyldig i signifikante utelatelser. Først et par ord om det sitat Agøy presen-terer: Vi kan merke oss at 1932 er *første gang* divisjonen går til spesiell innkalling av militært ordensvern, trass i at 6. divi-sjons kommandoområde – de tre nordligste fylker – ble regnet som et av de mest politisk radikale i Norge. Videre leser vi at styrken utførte sitt oppdrag på en *forstan-dig* måte, hvilket må innebære at det ble vist tilbakeholdenhet i maktanvendelsen.

Så til de punktene ved hendelsen som Agøy velger å utelate: For det første er det nærmest opplagt at et regiment ikke ville ha særlige praktiske problemer med å etablere en effektiv ordensstyrke i en by som fra et ordenssynspunkt endog var lukket siden den var uten fastlandsforbin-delse. Dernest var plantallene for ordens-avdelingen i Tromsø 120 mann – altså i overkant av et halvt geværkompani. Den styrken som ble satt opp i mars 1932 kom bare opp i 58 soldater, 3 kokker og 12 befal, fordi om lag 30 innkalte ikke møtte til tjeneste.²⁰ For det tredje hadde styrken etter anmodning fra fylkesmannen i opp-drag å stanse en okkupasjon av bystyresa-len, fordi politiet ikke maktet oppgaven. At det overhodet er mulig å la seg opprøre over at de lovlige myndigheter søker å forhindre okkupasjonen av byens øverste

demokratiske organ, er vanskelig å forstå, uansett hvor mye man måtte sympatisere med de arbeidsløse som krevde fortsatte bevilgninger til nødsarbeid. Etter vårt syn sier Agøys «fellende bevis» ikke annet enn det selvsagte at hæren var i stand til å stille en liten styrke, at den fungerte i en situasjon hvor det ikke oppstod noen alvorlig kampsituasjon og at Agøy fra et militært synspunkt ikke har påtrengende sans for proporsjoner. (Han utelater til og med siste setning i 6. divisjons vurdering, slik den er gjengitt i hans egen avhandling. Vi siterer den gjerne: «Dets [det militære ordensverns] blotte nærvær vil i de aller fleste tilfeller være helt tilstrekkelig» (Agøy 1997:344).)

Innkallingen sier lite generelt om sikringstjenesten i Nord-Norge, som tross alt omfattet et kolossalt geografisk område med spredt befolkning og vanskelige forsynings- og kommunikasjonsforhold.

Når leserne har sett disse sidene ved bakgrunnen, er vi sikre på at de forstår at slike bagateller ikke kan få plass i et oversiktsverk. Vi vil ikke påstå at Agøy med overlegg tilbakeholder informasjon som er ubekvemme for hans syn på sikringstjenesten, men vi kan i hvert fall slå fast at hans lesing av de fire sidene i vår bok har generert mer indignasjon enn han klarer å håndtere intellektuelt. Kanskje han vil fortelle leserne hvorfor man i Tromsø i 1932 – etter 14 års forberedelser – kun hadde rundt 100 mann til disposisjon og eventuelt hvordan dette halve kompaniet skulle brukes i «regulær borgerkrig»?

Noter

1 Foruten det foreliggende utfallet, se angrepene på Terjesen 2001 i *Historisk tidsskrift* 4/2001 (Bjørn Terjesen er forhindret fra å svare på raljeringen fordi Agøys utfall var presentert som en ordinær bokanmeldelse); på Berg 2001 i *Hifo-nytt* 1/2002 (Roald Berg har

La oss avslutte denne diskusjonen av noen av de påstandene som verserer om de indre sikkerhetsstyrkene, med en liste over noen historiske fakta:

Det oppstod aldri noe som liknet en militær kampsituasjon; ingen ble drept, og bare noen få ble skadet som følge av slike oppdrag; fenomenet fikk ingen konsekvenser for marinens organisasjon, anskaffelser og operative virksomhet; fenomenet fikk ingen nevneverdige konsekvenser for hærens organisasjon, materiell og øvingsvirksomhet (sikkerhetstjenesten var som allerede nevnt kun et mobiliseringsalternativ for deler av de ordinære avdelinger, og det er ingen tvil om at det norske Forsvaret var organisert med tanke på nøytralitetstjeneste og konvensjonell krig); det finnes ingen tilfeller av eksesser i maktbruken under sikringstjenesten, selv ikke da revolusjonsfrykten var på det høyeste i 1918;²¹ opprørstjeneste fordrer nærkampvåpen, noe som nesten ikke fantes i den norske hær før 1940. Fenomenet sikringstjeneste fikk heller ingen påviselige konsekvenser for den liberale og demokratiske politiske utvikling i Norge.

Denne kritiske gjennomgangen av noen sentrale konklusjoner på «forskningsfronten» burde være tilstrekkelig til å dokumentere vårt kjennskap til både kilder og litteratur. Det ville bare være berettiget å tale om «Forsvarshistorie på gyngende grunn» dersom vi hadde valgt å reise byggverket på Agøys sterkt skrånende, lille teig.

i påfølgende nummer tilbakevist angrepene); og på Borgersrud 2000 i *Historisk tidsskrift* 4/2002 (Lars Borgersrud har svart i samme nummer). Den viktigste gjennomgående utelattelsen utgjøres av fraværet av anerkjennelse for det som måtte forefinnes av god forskning i

de angrepne arbeidene. Den nest viktigste er fraværet av alle temaer som Agøy ikke har behandlet i egne arbeider. Når det gjelder *Norsk forsvarshistorie*, angripes Bergs bok på grunnlag av tre kapitler, vår på grunnlag av ett underkapittel.

2 For en oversikt over temaet og et sentralt forskningsprogram, se Hobson 2001.

3 Om rustningskappløp, se Hobson 2002a: 39–57 og 2002b.

4 Agøy 1997. For kildegrunnlaget og det tematiske utvalget, se s. 24f.

5 De viktigste bidragene de siste 25 årene, foruten Agøys avhandling, er Borgersrud 1975, samt bøker utgitt under pseudonymet Ottar Strømme i serien Våpen mot folket (Borgersrud 1977, 1978); en syntese foreligger nå i Borgersrud 2000. Fagertun 1984. Temaet er også berørt i Pryser 1988.

6 Et annet tydelig tegn på at den militære ledelsen ikke ville la lagringen av våpen svekke den ytre beredskap, er sitert hos Agøy 1997:192–94: I 1921 gikk både kommanderende general og generalstaben mot å sentralisere våpendepotene i for sterk grad fordi det blant annet «ville sinke en mobilisering for mye».

7 Et tilleggsargument som Agøy fremmer, er at den indre beredskapen krevde så mye stabsarbeid at selve tidsforbruket må være et bevis for at den indre fienden ble betraktet som viktigere enn den ytre (Agøy 1997:420–23). Dette argumentet er det vanskelig å tillegge stor vekt ettersom denne delen av stabsarbeidet alltid vil være om lag det samme uansett hvilke oppdrag den innrullerte styrke skulle gis. Når det ikke fantes en direkte ytre trussel i en del av mellomkrigstiden, kunne man vie den indre beredskapen mer *tid* uten at det betyr at oppgaven hadde prioritet over den ytre.

8 For en oversikt over tilstanden i Forsvaret på slutten av 1930-tallet, se Kristiansen 2002.

9 Historikerne som har arbeidet på dette feltet er tilsynelatende helt uten kjennskap til den viktigste og mest omfattende militarismedebatten som har foregått de siste førti årene: den tyske. Men hvis man først vil behandle de innenrikspolitiske sidene av militærpolitikken innenfor en klasseanalyse – noe som absolutt er relevant for mellomkrigstiden – er det der

man vil finne de beste modellene. Amerikanske statsviteres teorier om sivil-militære relasjoner er langt mindre sofistikerte. Hele partituret fra *Primat der Außenpolitik* over *Primat der Innenpolitik* til forskjellige blandinger har for lengst vært gjennomspilt av utøvere som E. Kehr, L. Dehio, G. Ritter, M. Messerschmidt, W. Deist, V. Berghahn, H.-U. Wehler, J. Dülffer, M. Geyer og S. Förster. I et sammenliknende perspektiv er det for øvrig nyttig å merke seg at *Reichswehr* var det eneste europeiske militærapparatet på 1920-tallet som utelukkende hadde indre oppgaver, sml. Jacobsen 1987. Den kunne også ha reddet republikken dersom den var blitt konsekvent brukt mot dens indre fiender, noe Wilhelm Groener bittert måtte erkjenne i 1934.

10 Se Nicholas Werths bidrag i Courtois 1999.

11 Den klassiske versjonen av denne tolkningen er Bracher 1977 og senere revisjoner; den ligger også til grunn for Furet 1995.

12 Det kan slås fast at de historikerne som har undersøkt hvordan de militære vurderte denne utviklingen, har en svært høy toleranseterskel for dem som åpent gikk inn for et kommunistisk diktatur, mens det motsatte er tilfellet for de reaksjonære holdningene til enkelte offiserer. På begge sider av en dyp sosial splittelse bedrev mange samfunnsaktører retorisk overbudspolitik, og avstanden til den reelle samfunnsutviklingen var ofte stor. Dette er et grunnleggende trekk ved mellomkrigstidens politiske kultur – et trekk som historikere må ta kildekritisk høyde for.

13 Agøy nevner så vidt «Trotskijs [*sic!* – altså ikke Lenins?] maktovertakelse i Petrograd i 1917», men ingen av de andre tilfellene på vellykkede eller feilslåtte kupp som er nevnt. Dessuten underordner han kupp frykten den sosialpsykologiske forklaringen: «Det ligger dypt i den militære psyke å maksimere trusler ...» (Agøy 1997:434, 424).

14 Se Arendt 1965.

15 Her følger et eksempel på vår angivelige apologi, skrevet med påholden penn, hentet fra det aktuelle underkapitlet (NFH III:163):

Det kompliserte situasjonen ytterligere at en rekke offiserer var åpenlyst aktive i militante samfunnsbevarende og reaksjonære organisasjoner – i samtiden omtalt som hvite eller kon-

trarevolusjonære gardar. Disse organisasjonene fikk gradvis preg av å være fascistinspirert i framtoning og språkbruk, men kanskje særlig på grunn av sine anti-parlamentariske holdninger og sin lederdyrking. I tillegg til engasjementet i borgervernet var også mange offiserer aktive i Nasjonal Samling. I sum bidro dette til å diskreditere Forsvaret og offiserene i brede lag av folket gjennom hele mellomkrigstiden, og er dermed indirekte en av de viktigste formende faktorer for holdningene til militæretaten.

16 Østerrike utgjør delvis et unntak, som kan forklares med at det hadde tapt både krigen, et imperium og stormaktsstatusen; det utviklet følgelig både en sterk klerikal-fascistisk bevegelse og et nazistisk parti.

17 Lenger enn dette kan ikke spekulasjonen gå uten å ende i det absurde. Til sammenlikning kan det nevnes at det prøyssiske krigsministeriet før 1914 regnet med at *tre års* militærtjeneste var nødvendig for å bryte soldatenes bånd til det sivile samfunnet og for å være sikker på at de ville skyte på streikende arbeidere. Se Förster 1985. Hvem vil hevde at selv politisk silte norske sikkerhetsstyrker med et par måneders førstegangstjeneste bak seg (med bortfallet av repetisjonsøvelsene ville det på 1920- og 1930-tallet være mange år siden mobiliseringsstyrken hadde vært inne til tjeneste) ville være så disiplinerte at de på kommando ville åpne ild mot en demonstrasjon?

18 Se Burleigh 2000:52 og Erger 1967. Tallene for de styrkene Kapp disponerte over er omdiskutert i litteraturen. Vi har derfor innhentet følgende fra den fremste eksperten på feltet, Privatdozent Boris Barth i Konstanz: I Berlin fantes det under kuppforsøket rundt 4500–5000 frikorpssoldater, i hele Tyskland 70 000–80 000.

19 Når Agøy framhever ønsket om å utvide Garden til et regiment på 1600 mann (Agøy 1997:267f.; Agøy 2002:592), er det en illustrasjon på at han har sviktende innsikt i elementær militæradministrasjon. For det første ble planene aldri realisert, som de fleste andre i Forsvaret. For det andre ville et slikt regiment

ikke kunne brukes under fredstidsbestemmelse fordi mannskaper med 180 dagers innkallelse, slik tilfellet var for Garden, var uttjent. Agøy omtaler dette regimentet på en måte som vekker mistanke om at han ikke helt har forstått hva et regiment er i den norske vernepliktskåren: Regimentet var en styrkeproducent, altså en oppsettende og administrativ enhet – ikke en operativ. Det vil i neste omgang si at størrelsen på den reelle styrke regimentet kunne sette opp, var avhengig av den faktiske ressurstilgangen. Dessuten var som nevnt tjenestetiden i Garden en annen enn for det øvrige infanteri. Gardistenes lange tjenestetid gjorde at de ikke kunne innkalles til annen fredstidstjeneste. Vi minner også om at et regiment på 1600 mann ville innebære årlige inntak på om lag 150 mann dersom regimentet besto av 10 årsklasser – hvilket tilsvarer et gardekompani. Tanken bak etableringen av et slikt regiment må ha vært å utnytte gardistene ved mobilisering under krigsbestemmelse. De kunne ikke tilbakeføres til ordinære infanteriregimenter fordi tjenestetiden på 180 dager gjorde at de etter vernepliktsloven ikke kunne brukes i repetisjonsøvelser (regimentsamlinger). Hvis de ble organisert i et regiment og dermed kunne mobiliseres under krigsbestemmelse, ville man på denne måten kunne bevare Gardens kompetanse på en effektiv måte.

20 Episoden er grundig og nøkternt presentert i Fagertun 1981.

21 Odd-Bjørn Fure viser i sin doktoravhandling fra 1983, at regjeringens politikk inneholdt en kombinasjon av konsesjoner og forholdsregler, og at maktbruken under konflikter skulle være avmålt og tilpasset situasjonen. Vi mener at spørsmålet om våpenbruk ved vakt- og ordensoppgaver følger av den linje Fure har identifisert: Militære avdelinger har våpen av ulik kategori i sitt inventar, også tungt skyts dersom situasjonen skulle kreve det. Men våpeninnsatsen ble bestemt av konfliktnivået og et ønske om ikke å eskalere konflikter. Dermed er spørsmålet om bevæpning relativt uinteressant.

Referanser

- AGØY, NILS IVAR (1997), *Militæretaten og «den indre fiende» fra 1905 til 1940. Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*. Oslo.
- AGØY, NILS IVAR (2002), «Forsvarshistorie på gyngende grunn. Rolf Hobson, Tom Kristiansen og den militære beredskapen mot 'indre fiender' i mellomkrigstiden». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 43:587–595.
- ARENDT, HANNAH (1965), *On Revolution*. London.
- BERG, ROALD (2001), *Profesjon – Union – Nasjon*. Bind II av *Norsk forsvarshistorie*. Bergen.
- BORGERSRUD, LARS (1975), *Nye momenter til forståelse av moderne norsk krigshistorie. Trekk ved den militærpolitiske utviklinga i Norge 1918–40, og begrensningene de la på den norske krigføringa i 1940*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- BORGERSRUD, LARS [under pseudonymet Ottar Strømme] (1977), «Stille mobilisering»: hvorfor det blei stille og delvis mobilisering 9. april og hvorfor soldatene fikk ubrukelige våpen. Oslo.
- BORGERSRUD, LARS [under pseudonymet Ottar Strømme] (1978), *Den hemmelige hæren: den hemmelige militære organisasjonen mot «indre uro» i Norge fra 1918 til 1940*. Oslo.
- BORGERSRUD, LARS (2000), *Konspirasjon og kapitulasjon. Nytt lys på forsvarshistorien fra 1814 til 1940*. Oslo.
- BRACHER, KARL DIETRICH (1977), *Die Krise Europas 1917–1945*. Frankfurt.
- BURLEIGH, MICHAEL (2000), *The Third Reich. A New History*. London.
- COURTOIS, STÉPHANE (1999), *Le livre noir du communisme*. Engelsk utg. *The Black Book of Communism*. London.
- DAHL, N.K. (1948), *Stormaktenes kamp om Norge og Skandinavia 1939–40. I. Det tyske angrep på Norden. En militærpolitisk studie*. Oslo.
- ERGER, JOHANNES (1967), *Der Kapp-Lüttwitz-Putsch: ein Beitrag zur deutschen Innenpolitik 1919/20*. Düsseldorf.
- FAGERTUN, FREDRIK (1981), «Bystyreokkupasjon og militært ordensvern i Tromsø, 1932». *Nordlys* 9. og 16. mai.
- FAGERTUN, FREDRIK (1984), «Militærmakten og 'den indre fiende' 1918–1940». Notat nr. 7, Forsvarshistorisk forsknings-senter.
- FAGERTUN, FREDRIK (2001), «Mellom konspirasjoner, militæraksjoner og indre fiender. Noen kommentarer til Lars Borgersruds bok *Konspirasjon og kapitulasjon*». *Historisk tidsskrift* 80:343–354.
- FURE, ODD-BJØRN (1983), *Mellom reformisme og bolsjevisme. Norsk arbeiderbevegelse 1918–1920. Teori, praksis*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- FURET, FRANÇOIS (1995), *Le passé d'une illusion: essai sur l'idée communiste*. Paris. (Norsk utg. 1996.)
- FÖRSTER, STIG (1985), *Der doppelte Militarismus. Die deutsche Heeresrüstungspolitik zwischen status-quo-Sicherung und Aggression, 1890–1913*. Stuttgart.
- HARVEY, A.D. (1992), *Collision of Empires. Britain in Three World Wars 1793–1945*. London.
- HOBSON, ROLF (2001), «Den totale krigen». *Materialisten* 4.
- HOBSON, ROLF (2002a), *Imperialism at Sea. Naval Strategic Thought, the Ideology of Sea Power and the Tirpitz Plan, 1875–1914*. Boston.
- HOBSON, ROLF (2002b), «Statssystemet som frikonkurransmodell». *Arr. Idéhistorisk tidsskrift* 4:52–61.
- HOBSON, ROLF & TOM KRISTIANSEN (1995), «Militærmakt, krig og historie. En innføring i forskningen fra Clausewitz til våre dager». *IFS Info* nr. 6.
- HOBSON, ROLF & TOM KRISTIANSEN (2001), *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse. 1905–1940*. Bind III av *Norsk forsvarshistorie*. Bergen (henvist til som NFH III).
- JACOBSEN, HANS-ADOLF (1987), «Militär, Staat und Gesellschaft in der Weimarer Republik», i Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke & Hans-Adolf Jacobsen (utg.), *Die Weimarer Republik 1918–1913. Politik, Wirtschaft, Gesellschaft* s. 343–368. Düsseldorf.

- KRISTIANSEN, TOM (2002), *Krigsplaner og politikk. Norsk krigspolitisk og strategisk tenkning mellom demokratisering, profesjonalisering og teknologisk modernisering før 1940*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- MÖLLER, HORST (1998), *Europa zwischen den Weltkriegen*. München.
- PRYSER, TORE (1988), *Klassen og nasjonen (1935–1946)*. Bind 4 i *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo.
- ROLFSEN, WILHELM MÜNTHER (1945), *Fra Oscarsborg til Hegra*. Oslo.
- TERJESEN, BJØRN (2001), *Vi skiltes i fred: Oppløsningen av den norsk-svenske unionen i 1905*. Oslo: Universitetsforlaget.